

<https://doi.org/10.62837/2024.8.451>

KƏMALƏ İSLAMZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti, dosent

Azərbaycan

kemale_67@mail.ru

MÜDRİK QOCA: ARXETİP VƏ OBRAZ HƏLLİ XÜLASƏ

Məqalədə Karl Qustav Yunqun təklif etdiyi anlayışlardan biri olan Müdrək Qoca arxetipinin kollektiv qeyri-şüurunin struktur elementi olduğu nəzərə alınmaqla yanaşı, onun həm də folklorda, yazılı ədəbiyyatda, incəsənətin müxtəlif sahələrində izlənilən təzahürlərindən danışılır. Müəllif bu arxetip üçün xarakterik sayılan xüsusiyyətlər içərisində sakral informasiyaya çıxış, təcrübəyə əsaslanan bilik, yüksək intellektual səviyyə, ədalətlik, qərəzsizlik, aqlın hisslər üzərində hakimiyyəti və s. məsələləri diqqət önünə gətirir. Onun su ünsürü ilə əlaqəsini müxtəlif xalqların panteonunda müdrikliyi təmsil edən tanrıların həm də bu və ya digər şəkildə suları himayə etməsi ilə əsaslandırır.

Folklorda arxetiplər fərqli obrazlarda təzahür edir. Sözügedən Müdrək Qoca arxetipinin də müxtəlif paradqmaları xalq yaradıcılığı nümunələrində öz əksini tapmışdır. Məqalədə nurani şəxs, dərviş, lələ (müəllim), baba, din xadimi və s. obrazlar təhlil edilmişdir. Onların fəaliyyətində müsbət istiqamətlə yanaşı, triksterik əlamətlərin də özünü göstərdiyi müşahidə olunur. Bu obrazların xislətində hadisələrə nizam gətirmək xüsusiyyəti ilə xaosa xas dağıdıcılıq bir arada ola bilər. Məqalədə bəzən hər iki qütbün bir obrazda birləşdiyi vurğulanmışdır. Müdrək qocaların “yol göstərmək”, “sehrli əşya vermək”, “övlad bəxş etmək”, “ad qoymaq”, “xilas etmək”, “buta (sevgili) vermək” və s. funksiyaları araşdırılmışdır. Əsasən, Azərbaycan nağılları tədqiqata cəlb olunsada, başqa xalqların folklorundakı oxşar obrazlara da müraciət olunmuşdur.

Açar sözlər: Müdrək Qoca arxetipi, psixoanaliz, Yunq K.Q, paradqma, funksiya, obraz, nağıl.

Giriş

Öz başlanğıcını Karl Qustav Yunqun Müdrək Qoca barədə konsepsiyasından götürən bu arxetip dərin bilik, fikirləri oxuyan nüfuzedici baxış, qarşısındakına münasibətdə anlayış kimi xüsusiyyətləri ehtiva edir. Böyük həyat təcrübəsinə əsaslanan müdrikliyin rəmzi olmaqla bu arxetipi təmsil edən folklor obrazları dünyanın sirlərini açmaq və müəyyən suallara cavab axtaranları istiqamətləndirmək kimi missiyanı daşıyırlar. İctimai şüurda ümumiləşdirilərək formalaşan arxetip ağız ədəbiyyatının müxtəlif janrlarında rast gəlinən oxşar personajların proobrazı – ilkin mənbəyidir və yazılı ədəbiyyata, həmçinin incəsənətin digər növlərinə transfer etmişdir. Çoxşaxəli insan şəxsiyyətini cəmi 12 xarakterə sığışdırmaqla arxetiplər müəyyənləşdirilmişdir. Eləcə də hər hansı bir əhvalat, hadisə sadələşdirilərək

(təfərrüatlarsız) bir neçə mərhələdən (addımdan) ibarət sxemlər şəklində təqdim edilə bilər. Təfəkkür və qavrayışın başlanğıc modelləri sayılan qüdrətli psixi ilkin obrazlar şüuraltının dərinliklərinə çökmüş vəziyyətdə olub, bizi birləşdirir. Daxilində güclü yaradıcı potensial və inkişaf imkanları gizlənən bu universal anlayış yaşımız və təhsilimizdən, aid olduğumuz sosial təbəqədən, istəklərimizdən asılı deyil. Buna baxmayaraq, üzərində işləyib onu dəyişdirməyimiz mümkündür. Ədəbiyyat və incəsənət sahələri insan həyatının ən həssas sferaları olduğundan arxetipləri təmsil edən obrazların kodlarının təsviri proyeksiyası üçün vasitə rolunu oynayır. Məhz arxetip obrazları nəinki ədəbiyyat və incəsənətin, hətta müasir dövrümüzdə moda aləminin də hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir.

Belə hesab edilir ki, Müdrik Qoca nadir və mürəkkəb arxetiplərdən biri olub, simvolik obrazların vizual sisteminin təkamülünü təmin edən mühüm hərəkətverici qüvvədir [8, 5].

Müdrik Qoca arxetipinin müxtəlif təzahürləri olan, bəzən hətta bir-birinə zidd qütblərdə dayanan obrazların təhlili bu arxetipin davranış qanunauyğunluqlarını, zahiri əlamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Psixoanaliz Müdrik Qocanın xüsusiyyətləri və atributları barədə

Karl Qustav Yunqa görə, Müdrik Qoca arxetipinin əsas xüsusiyyətləri ali məqsəd uğrunda hisslərin basdırılması, həqiqi biliyi əldə etmək üçün emosiyaların yatırılması, ilahi başlanğıc və su ünsürü ilə bağlılığıdır [11, 97]. Amerika yazıçısı və pedaqoqu Kerol Piron isə Müdrik Qoca obrazını xarakterizə edərkən aşağıdakıları sadalayır: yüksək intellektuallıq, reflektor analitik proses, təhlil yolu ilə dərk etmə, daim şübhə etmək, zamandan kənar informasiya laylarının yenidən qiymətləndirilməsi, qərəzsizlik (ədalətlik) [6, 15].

Ali məqsədə nail olmaq üçün emosiyaların boğulması xüsusiyyəti hərbcilərə də xasdır. Onlar dövlətin və ya dinin bütövlüyü uğrunda bir çox hallarda məhrumiyyət və itkilərə məruz qalırlar. Təsadüfi deyildir ki, bir çox xalqların panteonunda müdrikliyi təmsil edən tanrılar əksər hallarda müharibə və ya hərbi işlə birbaşa bağlı olurlar. Məsələn, hind tanrılar sistemində müdriklik tanrısı Qaneşa – Şiva ordusunun başçısıdır. Eləcə də yunanların Afinası həm müdriklik, həm də ədalətli müharibə ilahəsidir.

Müdrik Qoca arxetipinin su ünsürü ilə əlaqəsinə gəldikdə isə müxtəlif xalqların mifologiyasında müdriklik tanrılarının himayəsində olan sahələri xatırlamaq yerinə düşər. Məsələn, Şumer-Akkad mifologiyasında müdriklik tanrısı olan Eanın Dəclə çayını yaratdığı hesab edilir. O həm də yeraltı suların hakimi və bir çox mədəni ixtiraların himayədarıdır. Yunanların müdriklik ilahəsi Metida - Titan Okeanın qızıdır. İran mifologiyasında panteona daxil olan Aredvi Sura Anahida tibb, müdriklik, məhsuldarlıq və su ilahəsidir. Hələ dünya yaranmazdan öncə var olan, bəlkə də xaosun özü hesab edilən su bir tərəfdən həyat mənbəyi, digər tərəfdən həyatın sonudur (Dünya daşqını). O, Müdrik Qoca arxetipi üçün birləşdirici bir qüvvədir. Bir çox xalqların mifologiyasında müdrikliyin öz başlanğıcını sudan

alması və insanın ondan sonra yaranması bir motiv kimi keçir. V.Radlovun Altaydan yazıya aldığı “Yaradılış” dastanında hər tərəfin göz işlədikcə su olduğu bir zamanda Ağ Ananın görünərək Tanrı Qara xana “yarat” deyib yenidən suya dalması belə nümunələrdən yalnız biridir [3, 16].

Dünya dinlərində müdrikliyin ali səviyyəsi Xaliqə - Yaradana məxsusdur. Müdrik Qoca arxetipinin ilahi başlanğıcla əlaqəsi də məhz bununla izah olunur. Xristianlıq, İslam və Buddizmə görə, Yaradanın xüsusiyyətləri içərisində müdriklik ön sıradadır.

Sözü gedən arxetip üçün xarakterik olan atributlardan ən önəmlisi kitabdır. Kitab Müdrik Qoca arxetipinin yüksək intellektuallığını vurğulayan əşyadır. Təsadüfi deyildir ki, qədim Misir mifologiyasında müdrikliyi təmsil edən tanrılar – Tot və Sia əllərində papirusla təsvir olunmuşlar. Qədim Misirdə müxtəlif elmi və ədəbi məlumatlar məhz papiruslara köçürülərək nəsil-dən-nəslə ötürülürdü. Papirusun əldə edilməsinin Şərqin bütün bəşəriyyət üçün böyük əhəmiyyət daşıyan elmi kəşfi olduğu şübhəsizdir. Yaradıcılığa elm vasitəsilə gəlmək isə dünyanı öyrənmək üsullarına, eləcə də idrak prosesinə təhlil yolu ilə nail olmağa əsaslanır. Müdrik Qoca arxetipinin bütün zamanlarda (keçmiş, indiki, gələcək) və ya zamandan kənar, ondan asılı olmayaraq mövcudluğu onun hər bir dövrə uyğun adaptasiya keçdiyini sübut edir. Janrların təkamülündə bu xüsusiyyət bariz şəkildə özünü göstərməkdədir. Müdrik Qoca arxetipinin zaman xaricində mövcudluğu hadisəsi müxtəlif xronoloji kəsmlər fonunda daim görüşlərini, bu və ya digər məsələyə münasibətini yenidən dəyərləndirməsi ilə əlaqəlidir.

Müdrik Qoca arxetipi ümumbəşəri bilik, intuisiya, ağıl və dərrakəni özündə birləşdirən nüfuzlu insandır. Bu baxımdan o, nağıllarda müəllim, həkim, baba, din xadimi, lələ rollarında çıxış edə bilər. Rus folkloru nümunələrindən “Balıqçı və qızıl balıq”, “Morozko” (“Şaxta”), “Qar qız”, “Qoğal”, “Barmaq boyda oğlan”, “Uçan gəmi” və s. nağıllarda iştirak edən qoca obrazları sözügedən arxetipin xüsusiyyətlərinə malikdirlər [10, 42].

Arxetip anlayışı psixologiya elminə aid termin olub, ilk növbədə konkret insanların hansı psixoloji tipə (və ya bir neçə tipə) mənsubluğunu müəyyən etmək üçün yaradılsa da, presedentləri əyaniləşdirmək məqsədi ilə folklor personajlarına müraciət edilir. Belə bir mülahizə vardır ki, bu arxetipin aktualaşması özündə şəxsiyyət üçün təhlükə də daşıya bilər. Bu zaman insan magik biliyə, öncədən görmə və ya şəfəvermə qabiliyyətinə, bunların vasitəsilə isə hakimiyyətə sahib olduğuna inanır [9]. Elə buna görə də K.Q.Yunq yazırdı ki, bu arxetipdə ilahi başlanğıcla yanaşı, demonizm də var [12].

Müdrik Qoca arxetipinin folklorda təzahürləri

Bir çox nağıllardan bizə tanış olan Bədxah dərvişlər, məkrli sehrbazlar Müdrik Qoca arxetipinin məhz demonik qütbünü təmsil edən personajlardır. “Ələddinin sehrli çırağı”ndakı qoca cadugər, “Qızıl xoruz”dakı çar Dadon, “Şüşədəki ruh”

nağılından ruh, “Qara qulyabanının hədiyyəsi” nağılındakı Qara qulyabanı və s. sözügedən arxetipin mənfi işarəli proyeksiyalarıdır.

Müdrilik əsrlər boyu qazanılmış təcrübənin tətbiq olunması, müəyyən prosesləri müşahidə və analiz etməklə nəticə çıxarılması, çətin dilemmalardan, müşkül vəziyyətlərdən çıxış yolunun tapılması üçün vacib olan xüsusiyyətdir. Folklorda Müdrək Qoca arxetipinin obraz təzahürlərindən danışarkən qeyd etməliyik ki, burada müdrilik anlayışı ağsaqqallıqla, sinniliklə assosiasiya doğursa da, heç də hər zaman yaşla əlaqəli olmur. Yəni bu arxetipi təmsil edən obraz qoca olmaya da bilər. Obrazın sakral biliyə malik olması, qəhrəmanın çətin anında ona çözüm yolunu göstərməsi, bəzən bir şəxsin deyil, bütöv bir toplumun yeganə ümid yerinə çevrilməsi əsas əlamətlərdən sayılır. Müdrək şəxsin fəaliyyət istiqamətləri, funksiyaları nümunədən nümunəyə fərqlənir. Bəzən eyni obraz bir deyil, bir neçə funksiyanı icra edə bilər. Hətta onun fəaliyyətlərinin bir qismi triksterik element, mənfi çalar daşıya bilər. Bu isə həyatın, reallığın diktəsi, inikası kimi qəbul edilməlidir. Çünki bizi əhatə edən gerçəklikdə sırf qara və ya sırf ağ, absolyut yaxşı, yaxud mütləq pis olmadığı kimi, həyatın bədii inikası olan folklorda da bu belədir. Şərq fəlsəfəsindəki İn-Yan dualizmində bu iki zidd tərəfin bir-birini tamamlaması, hər birinin öz içində digərinin mahiyyətini daşması, kölgə ilə işığın, xeyirlə şərin əbədi qoşalığı məhz bu həqiqətin təsdiqinə xidmət edir. Məsələn, Oğuz elinin ağsaqqalı olan, xalqın hər müşkülünü həll edən, gənclərinə ad qoyan, bəyləri üçün elçi düşən, təhlükəli danışıqlara getməkdən çəkinməyən Dədə Qorqud həm də ona qarşı hörmətsizlik edən Dəli Qarcarı cəzalandırır. Dədə Qorqud öncə ona əl qardırmaq istəyən Dəli Qarcara “vursan, əlin qurusun” deyərək qarğış edir. Dəli Qarcarın əli havada qalır. Daha sonra isə bacısının razılığını vermək üçün şərtlər qoşan Dəli Qarcarı az qala bitlərin yeminə çevirir.

Yaxud nağıllarımızda sonsuz padşaha alma bəxş edərək onun övlad sahibi olmasına yardım göstərən dərviş bəzən illər sonra bunun müqabilində müəyyən təmənnada olur. Məsələn, əgər padşahın iki övladı varsa, onlardan birini, bir oğlu varsa, həddi-bülüğa çatdıqdan sonra onu aparıb öz məqsədləri üçün istifadə edir. Yəni bir tərəfdən dərviş yaşlı ər-arvadın ən böyük arzusunu yerinə yetirməklə xeyirxahlıq göstərir, digər tərəfdən bu övladı yenidən onların əlindən alır. Bu obraz pay verib pay uman dərvişlər kateqoriyasındandır [1, 5-20; 1, 111-119].

“Qaraqaşın nağılı”nda odunçunun arvadı dərvişin ağız suyundan hamilə qalır və bir cüt qara çatma qaş doğur. Dərvişin tilsimlədiyi həmin oğlan uşağı sonradan az qala onun əlində alətə çevrilir. Lakin Qaraqaş padşahın qızı Pərinin sayəsində həqiqəti öyrənir və dərvişin ölümü də onun əlindən olur [1, 5-20]. Dərvişin bütün tilsimləri bilməsi, insanları daşa və başqa varlıqlara çevirməyi bacarması, möcüzə və sehlrlə əlaqədar olması onu Müdrək Qoca arxetipinin triksterik xarakterli paradiqması kimi nəzərdən keçirməyimizə imkan verir.

Həmin nağılda Müdrək Qoca arxetipinin müsbət qütbünü təmsil edən, Qaraqaş dərvişin öhdəsindən necə gələcəyini başa salan, ona sehlrlı qılınc bağışlayan nurani

kişi obrazı da yer almışdır. Müdrik Qoca arxetipinin əsas atributu olan kitab elementinin sözügedən epizodda mövcud olması da diqqət çəkən məqamlardandır. Kişi kitab açaraq qəhrəmana gələcəkdən xəbər verir, onun taleyini oxuyur: “Ey Qaraqaş, sən iki zalım padşah, bir də dərviş öldürəcəksən”, - deyir [1, 17].

“Üç bacının nağılı”ndakı adamyeyən dərviş isə kişiye övlad deyil, qızına vəd etdiyi soğan qabığından köynək verərək əvəzində həmin qızı istəyir. Ortancıl qız da böyük bacısı kimi dərvişin toruna düşür. Lakin kiçik qızın ağılı, diribaşlığı sayəsində bacılar da qurtulurlar, dərviş də aslanla qaplana yem olur [1, 111-119]. Məlumdur ki, dərvişlərin xarici görkəmi ilə bağlı müəyyən bir stereotip təsəvvür var. Sadə və nimdaş geyimli, başında şiş papaq, əlində kəşkül və təbərzin, uzun saçlı, saqqallı, qəsidə oxuyaraq şəhərbəşəhər gəzən şəxslər göz önünə gəlir. Lakin xalq sənətkarları hər bir nağılda dərviş surətinə, onun hərəkət, davranış və nitqinə fərqlilik, yeni çalar, özəllik qataraq onlarla bənzərsiz obraz yaratmağa müyəssər olmuşlar. Məsələn, “Üç bacı nağılı”ndakı adamyeyən dərviş öz arvadına və baldızlarına müraciət edərkən eyni sözləri deyir: “Canım qurban, gözüüm qurban, bir dur ayağa, fırlana-fırlana küpədən bir az qovurma çıxar, gətir yeyək!” [1, 112].

“Qaraqaşın nağılı”ndakı dərviş isə belə şirin sözlər danışmır. Odunçunun arvadını ağız suyunu içməyə məcbur edir, sonra isə ona bir sillə çəkib otağa qapadır [1, 5-6].

“Gül Sənavərə neylədi, Sənavər Gülə neylədi” nağılındakı dərviş züryəti olmayan padşaha üç alma verib hərəsini bir arvadı ilə yarı bölüb yeməyi məsləhət görür. Lakin doğulacaq üç oğlundan birini ona verəcəyinə dair padşahdan söz alır. Vaxt yetişdikdə əhdinə əməl etməkdə çətinlik çəkən padşahın oğlanlarından birini məktəbdən qayıdarkən aldadıb aparən dərviş onun bədənindən qızıl qayırmaq məqsədi ilə təndirdə yandıraraq öldürəcəkdə. Həmin məqamda dərvişin qəddarlığını göstərmək istəyən nağılçı onu belə təsvir edir. “Əvvəlki mehribançılıqdan onun üzündə heç bir şey qalmamışdı. Gözləri kəbab şişi kimi qızarmışdı” [1, 85]. Bu dərviş hətta heyvanlara qarşı da amansız idi. Belə ki o, atın qarşısına ət, zümrüd quşunun qabağına ot, aslanın önünə isə arpa qoymaqla onları acından ölməyə məhkum etmişdi [1, 85].

Ümumiyyətlə, dərviş obrazının nağıl və dastanlarımızda bu qədər geniş yayılmasının, bir çox fərqli missiyalar daşımalarının əsaslı obyektiv-tarixi səbəbləri vardır. Əsl sufi dərvişlərin dünya malından, müxtəlif zövq və həzz mənbələrindən imtina edərək nəfsinə hakim olmaları, cuzi miqdarda azuqəyə qane olub hücrəyə çəkilərək uzun müddət ibadət etmələri, günahlarından arınaraq kamilliyə çatmaqla Yaradana qovuşmaq istəmələri, mediatorluq qabiliyyətinə malik olmaları xalq içərisində onlara hörmət qazandırmışdı. Hətta belə bir atalar sözü var: “On dərviş bir kilimdə yatarkən, iki padşah bir dünyaya sığmaz” [7]. Bu atalar sözündə dərvişlərin minimalizmi padşahların maksimalizminə qarşı qoyulmuş, qüvvətli təzad yaradılmışdır. Lakin sonrakı əsrlərdə dərvişlərin daha çox dilənçiliklə, fırıldaqçılıqla məşğul olmaları onlara mənfi münasibətin formalaşmasına gətirib çıxarmışdı.

Folklorumuzda həmin obraza birmənalı olmayan yanaşma da bununla bağlıdır. Bir tərəfdən dərviş xalqın nəzərində heç kəsdən asılı olmayan azad şəxsdir. Onun üçün sərhədlər yoxdur – nə ölkələr arasında, nə də bu dünya ilə sakral aləm arasında. İstədiyi yerə getməkdə sərbəstdir. Sakral aləmə çıxışının olmasındandır ki, nəqqallar Allaha xas bəzi əlamətləri onun üzərinə köçürmüşlər. Məsələn, **övlad bəxş etmək** Yaradana məxsusdur. **Ad qoymağın** özündə də var etmək mənası ehtiva olunur. Çünki adı olmayan nəsnə obyektiv olaraq mövcud olsa da, ətrafdakılar üçün yoxa hesabdır. Deməli, **dərviş bu funksiyaları icra etməklə Allahın yaratmaq xüsusiyyətini mənimsəmiş olur.**

Eləcə də züryəti olmayan yaşlı cütlüklərin dərvişin tüpürcəyi, verdiyi alma, yaxud ona məxsus hər hansı bir nəsnə vasitəsilə övlad sahibi olmaları dolaylı yolla onun kişi reproduktivliyini, cinsi gücünü təmsil etdiyinə işarə vurur. Həm də qadının bu şəkildə hamilə qalması mayalanmaq prosesinə sakral müdaxiləni ehtiva edir. Çünki dərvişin adı insanlar üçün qapalı olan sirli ruhlar dünyası ilə, sakral aləmlə kontaktı mövcuddur.

Dərvişin həm ölkələr, həm də paralel dünyalar arasındakı sərhədləri rahat şəkildə aşması folklorumuzda çətinliyə düşən, təqiblərə məruz qalan, ölümdən qaçan qəhrəmanların dərviş libası geyməsinə, özünü dərviş kimi qələmə verməsinə və bu yolla bir müddət şəxsiyyətini gizlətməsinə nəzərdə tutan motivi doğurmuşdur. Məsələn, “Beçə dərviş nağılı”nda böyük qardaşı tərəfindən dərin quyuda xaincəsinə ölümə tərk edilən Hindistan padşahı Cahangir uzun müddət məhz dərviş qiyafəsində qəsidələr oxumaqla özünü qoruyur [2, 110-131].

Burada Müdrik Qoca arxetipinin **çətin vəziyyətdən çıxarmaq funksiyası** həmin arxetipə aid olmayan qəhrəman obrazının üzərinə proyeksiya edilmişdir.

Eyni nağılda 14 nəhəng devin hücumuna məruz qalmış ölkənin başçısı elmi bir qərib həkimdən kömək istəyir. Həkim deyir: “Mən elə bir elm öyrədərəm ki, həmin devlərin caduları qüvvədən düşər, nə qədər ox, filan atsalar, hamısı qayıdıb özlərinə dəyər” [2, 124]. Bu obraz elmi və təcrübəsi ilə bütöv bir ölkəni bəladan qurtararkən həmin arxetipin müsbət qütbünə aid olan **xilasedicilik funksiyasını** yerinə yetirir.

Dərviş obrazına yalnız Azərbaycan folklorunda deyil, bu cərəyanın vaxtilə yayılmış olduğu ərazilərdə yaşayan xalqların ağız ədəbiyyatı nümunələrində də rast gəlirik. İran, Yaxın Şərq ölkələri bu qəbildəndir. Məsələn, “Sabunçunun oğlu” fars nağılında ölüm ayağında olan Əli adlı dərviş ona su içirərək yardım edən gənc Əhmədə sehrli büllur su qabı hədiyyə verir. Həmin qaba bir damla su damızdırıb diqqətlə baxaraq Əhməd gələcək təhlükələrdən xəbərdar olur və bunun sayəsində padşahı ölümdən qurtarıb onun qızı ilə evlənərək məqsədinə çatır [7, 16-17]. Bu nağılda dərvişin qəhrəmanı **sehrli əşya ilə təmin etmək funksiyası** öz əksini tapmışdır.

Müdrik Qocanın yaşadığı və ya qəhrəmanla qarşılaşdığı məkanlar da maraqlı doğurur. Folklorşünas Hikmət Quliyev bu xüsusa yazır: “Müdrik Qoca və dağ, Müdrik Qoca və bulaq, Müdrik Qoca və dörd yol ayrıcı, Müdrik Qoca və ağac altı bir

mərkəzdə cəmlənmiş və mədəniyyətdə qəlibləşmiş mifologemlərdir. Onlar aktivləşdikləri zaman kosmik nizamın təşkil olunması üçün şərait yaradır” [5, 44].

Həmin sıranı tamamlamaq üçün gənclərə yuxuda nurani qocalar tərəfindən buta verildiyi məkanları da xatırlaya bilərik: qəbiristanlıq, mağara, pir, hovuz başı və s. Bütün bunlar paralel dünyalar arasında keçid, qapı, portal rolunu oynayan yerlərdir. Qeyri-adilik, möcüzəvilik, sakrallıq kimi xüsusiyyətlər onları fərqləndirir. Müdrik Qocanın həmin məkanlarda anidən peyda olub bir göz qırpımında da qeybə çəkilməsi məhz dünyalararası qapıdan digər tərəfə keçməsi ilə izah oluna bilər. Yuxuda buta alan gəncin bədəni içdikdən sonra daxilində sanki tonqal qalanması, içinin alışıb yanması isə onun nurani şəxs tərəfindən sanki yenidən yönləndirilməsi, mahiyyətinin dəyişdirilməsi mənasına uyğun gəlir. Bu da Müdrik Qocanın imkanlarının genişliyini və qeyb aləmi ilə bağlılığını sübut edir. Təsadüfi deyil ki, bütün bu prosesi keçən və yuxudan aşıq kimi oyanan şəxs “əvvəlki mən”inin əksinə çevrilir, müsbət mənada metamorfozaya uğrayır.

“Qocaların öldürülməsi” nağılında bir taqətsiz, yaşlı adam bütün xalqı öz təcrübəsi və müdrikliyi sayəsində bələdan qurtarır. Qeyd edək ki, bu nümunə nağılların süjet göstəricilərində 981 nömrəsi altında qeyd olunmuş ənənəvi süjetə malikdir. Nağılın məzmununa görə, bir ölkədə yaşlı şəxsləri səbətə qoyub dağın başında ölümə tərk etmək adəti varmış. Bir nəfər atasını gizlədir. Qonşu dövlətin padşahı bunların ölkəsinə müharibə elan edir. Onlara 3 sual verir və cavabını istəyir. Cavab doğru olmadığı halda, 7 ilin bac-xəracını tələb edir. Hamı öz valideynlərini qurda-quşa yem etdiyindən suallara cavab verəcək adam tapa bilmirlər. Bu zaman atasını gizlətməmiş şəxs cavabları ondan öyrənib deyir və xalqı təhlükədən qurtarır. Padşah ondan cavabları kimdən öyrəndiyini soruşanda oğul hər şeyi etiraf etməli olur. Bu hadisədən sonra qocaların öldürülməsi adəti padşah tərəfindən ləğv olunur [4, 252-253].

NƏTİCƏ

Beləliklə bu qənaətə gəlirik ki, müdriklik və biliyin dəyərli, xeyirli, zəruri olduğunu cəmiyyətin dərk etməsi üçün onun mənfi xarakterli bir təcrübədən keçməsi lazım olmuşdur. Ümumiyyətlə, folklor nümunələrinin əksəriyyətində bu və ya digər problemin çözümü üçün qəhrəmanların müəyyən məsləhətləşmələr apardığını, kimənsə ağıl istədiyini görürük. Deməli, həyat təcrübəsi, bilik və müdriklik cəmiyyət üçün vazkeçilməz bir sərvət, onlara sahib olan insanlar isə nüfuzlu sayılan şəxslərdir. Xalqın folklor yaradıcılığı məhz bunu təbliğ edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan nağılları. 5 cildə. II c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 səh.
2. Azərbaycan nağılları. 5 cildə. III c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 səh.
3. Cəfərov, N. Eposdan kitaba. Bakı: Maarif, 1999, 220 səh.
4. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 464 səh.

5. Quliyev, H. Müdrik Qoca arxetipinin semantik strukturu və paradigmaları. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 216 səh.
6. Carol, S.Pearson. The Hero Within: Six archetypes we live by. London Harper Elixir, 2015. 368 p.
7. İran masalları (tərcümə edən Sevrin Sarıyer). İstanbul: Karakarga yayımları, 2018, 142 səh.
8. Андросова, А.А.; Сысоева, О.Ю. Архетип «мудрец» как движущая сила в системе искусства и новейшей моды.// Наука и технологии – ключевой фактор развития стран и регионов (Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции). Казань – 15 июня 2021. Стр. 5-21
9. Пендикова, И.Г.; Ракитина, Л.С. Архетип и символ в рекламе. М.: Юнити, 2008, 302 с.
10. Перевозкина, Ю.М.; Перевозкин, С.Б.; Дмитриева, Н.В. Архетипические основания сказочных персонажей: разработка новой методики// Репозиторий. Новосибирский государственный педагогический университет. 2013, с. 35-46.
11. Юнг.К.Н. Архетипы и коллективное бессознательное// М.: изд. АСТ, 2023, 224 стр.
12. Юнг.К.Н. Душа и миф. Шесть архетипов. М.: Харвест, 2004, 400 стр.

Kamala Islamzadeh

WISE MAN: ARCHETYPE AND PARADIGMS

SUMMARY

The article deals with the archetype of the Wise Man, one of the concepts proposed by Carl Gustav Jung, which is considered as a structural element of the collective unconscious and its manifestations is traced in folklore, written literature, in the various fields of art. The author focuses on such characteristic features of this archetype as access to sacred information, knowledge based on experience, high intellectual level, fairness, impartiality, the predominance of mind over feelings, etc. His connection with the water element is justified by the fact that in the pantheon of various peoples, the deities who embody wisdom patronize waters in one form or another.

In folklore, archetypes appear in various images. Various paradigms of the archetype of Wise Man are reflected in patterns of folk art. The article analyzes such images as radiant personality, dervish, teacher, mentor, religious servant, etc. In their activities, along with a positive orientation manifestation of tricksteric signs is also observed. The desire for the ordering of events characteristic of these images and the destruction inherent in chaos are combined in them. The article examines such

functions of Wise Men as "to show the way", "to hand over a magic object", "to give a child", "to give a name", "to save", "to give beloved", etc. Although the research involves mainly Azerbaijani fairy tales, however, the author also refers to similar images in the folklore of other peoples.

Keywords: the archetype of the Wise Man, psychoanalysis, Carl Gustav Jung, paradigm, function, image, fairy tale

Кямалә Исламзаде

МУДРЕЦ: АРХЕТИП И ПАРАДИГМЫ РЕЗЮМЕ

В настоящей статье архетип Мудреца - одного из понятий, предлагаемых Карлом Густавом Юнгом, рассматривается как структурный элемент коллективного бессознательного и прослеживаются его проявления в фольклоре, письменной литературе, в различных сферах искусства. Автор уделяет основное внимание таким характерным особенностям данного архетипа, как доступ к сакральной информации, знания, основанные на опыте, высокий интеллектуальный уровень, справедливость, беспристрастность, преобладание разума над чувствами и т.д. Его связь с Водной стихией обосновывается тем, что в пантеоне различных народов божества, воплощающие мудрость, в той или иной форме покровительствуют водам.

В фольклоре архетипы проявляются в различных образах. Различные парадигмы архетипа Мудреца находят свое отражение в образцах народного творчества. В статье анализируются такие образы, как лучезарная личность, дервиш, учитель, наставник, религиозный служитель и др. В их деятельности наряду с положительной направленностью наблюдается также проявление трикстерических признаков. В этих образах совмещаются свойственное им стремление к урегулированию событий и к разрушению, присущее хаосу. В статье исследуются такие функции мудрецов, как "указать путь", "вручить волшебный предмет", "даровать ребенка", "дать имя", "спасти", "дать возлюбленную/возлюбленного" и т.д. Хотя к исследованию привлекаются в основном азербайджанские сказки, тем не менее автор обращается и к схожим образам в фольклоре других народов.

Ключевые слова: архетип Мудреца, психоанализ, Карл Густав Юнг, парадигма, функция, образ, сказка

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.08.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.08.2024

**Rəyçi: akademik Muxtar Kazımov
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**